

YEM BİTKİLƏRİ BECƏRİLƏN AQROFOTOSENOZLARDA FORMALAŞAN PATOGEN MIKOBİOTANIN STRUKTUR TƏŞKİLİ VƏ FİTOSANİTAR VƏZİYYƏTİ

Günəl Qasımova

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin Mikrobiologiya İnstitutu,
gunel460@yahoo.com

Məlumdur ki, kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində bitki xəstəlikləri və onların törədiciləri ilə mübarizə son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, bitkilərin, həmçinin yem təyinatlı bitkilərin üzərində formalaşan mikobiotanın patogen tərkibinin hərtərəfli öyrənilməsi xəstəlik törədicilərinin inkişaf dinamikasının rəasional şəkildə idarə olunmasını şərtləndirən əsas arqumentlərdən hesab olunur.

Qeyd edək ki, respublikamızın iqtisadiyyatında aqrar sektor önəmli yer tutur və demək olar ki, bütün regionlarda kənd təsərrüfatı bitkiləri geniş miqyasda becərilməkdədir. Nəzərə alsaq ki, qlobal miqyasda ekoloji vəziyyətin pisləşməsi nəticəsində meydana çıxan neqativ hallar respublikamızdan da yan keçməmişdir, o zaman aparılan tədqiqatların nə dərəcədə aktual olduğu aydınlaşar.

Tədqiqatlar Muğan zonası rayonlarının yem bitkiləri, o cümlədən yonca bitkisi becərilən fermer təsərrüfatlarında aparılmışdır. Əkin sahələrində ən çox məhsuldarlığı yüksək olan sortlar, o cümlədən Abşeron, Lider, Göyüzən, Qara yonca və s. becərilmişdir.

Nümunələr əkin sahələrində becərilən yoncanın həm yerüstü, həm də yeraltı orqanlarından – yoncanın yeraltı orqanı olaraq həm kök üzərindən, yəni rizoplardan, həm də kök ətrafından, rizosferdən götürülmüşdür. Eyni zamanda müvafiq olaraq yonca bitkisinin yerüstü orqanlarından, o cümlədən gövdə, yarpaq, çiçək və toxumlardan da nümunələr əldə olunmuşdur. Nümunələrin götürülməsi üçün mikologiyada geniş tətbiq olunan planlı marşrut və stasionar müşahidə metodlarından istifadə edilmişdir. Qeyd edək ki, nümunələrin götürülməsi ilin müxtəlif fəsilələrində və yoncanın vegetasiya dövrünün müxtəlif fazalarında həyata keçirilmişdir. Tədqiqatın gedişində ümumilikdə yoncanın 4 sortundan 250-dən çox nümunə götürülərək mikoloji ekspertizalar aparılmışdır.

Əkin sahələrində becərilən yoncanın müxtəlif sortlarının yeraltı və yerüstü orqanlarında göbələklərin 20 cinsə aid 32 növü yayılmışdır. Yoncanın becərilən müxtəlif sortlarında törədilən hər bir patologiyanın xarakteri, törədicisi, yayılma dərəcəsi və təhlükəlilik səviyyəsi aydınlaşdırılmışdır. Məlum olmuşdur ki, tədqiq olunan ərazilərdə yayılan göbələklərin törətdikləri patologiyaların sayı 20-dən çoxdur və onların yayılma dərəcələri 1,4-20,35 arasında dəyişir. Bu göbələklər həm fərdi, həm də digər göbələklərlə birlikdə yonca bitkisinin müxtəlif sortlarında 30-a yaxın patologiyanın aktiv törədiciləri kimi fəaliyyət göstərilir. Müəyyən edilmişdir ki, yonca bitkisiində elə patologiya vardır ki, onu yalnız bu xəstəlik üçün spesifik olan bir göbələk növü törədir. Məsələn, yonca bitkisinin "Lider" sortunda qeydə alınan pas xəstəliyi *Uromyces fabae* D.B. və ya "Göyüzən" sortunda *Uromyces viciae* D.B. tərəfindən, yoncanın "Abşeron" sortunda müşahidə olunan sürmə xəstəliyi *Ustilago zae* Beck vasitəsilə, qara yoncada özünü büruzə verən serkospoz patologiyası *Cercospora beticola* Sacc. və s. tərəfindən törədilir. Eyni zamanda yonca bitkisinin tədqiq olunan sortlarında qeydə alınan bu və ya digər patologiya bir və ya bir neçə göbələk tərəfindən də törədilə bilər. Məsələn, yonca bitkisinin bir neçə sortunda qeydə alınan "ləkəlilik" xəstəliyi müvafiq olaraq *Pseudopeziza yancsii* Nannf, *P.trifolii* Fuck, *P.medicaginis* Sacc, *Botrytis fabae* Sard, *Polythrincium trifolii* Kunze və ya çürümə xəstəliyi *Botrytis cinerea* Pers, *Pythium de Baryanum* Hes, *Fusarium avenaceum* Sacc, *Sclerotinia libertionia* Fuck, *Rhizopus nodosus* Namysl və s. tərəfindən törədilir.

Tədqiqatın gedişində aydın olmuşdur ki, yonca bitkisi üzərində məskunlaşan və patologiya törədicisi hesab olunan göbələklərin sahib bitkinin vegetativ və generativ orqanları üzrə paylan-

ması bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Belə ki, askoxitoz xəstəliyinin törədiciyələri olan *Ascochyta viciae* Lib, *A.imperfecta* Peck, *A.trifolii* Bond, "ağ çürümə"nin törədiciyi *Sclerotinia libertiona* Fuck, "tozlu sürmə"nin törədiciyi *Ustilago zae* Beck yonca bitkisinin həm vegetativ, həm də generativ orqanlarının hamısında eyni dərəcəylə yayılırlar. Bunlara başqa sözlə, universal göbələklər də deyilir. Lakin bəzi göbələklər, o cümlədən *Macrosporium commune* Rabh yonca bitkisinin yalnız yarpağında məskunlaşaraq "qara kif", *Fusarium oxysporium* Schl və *F.bulbigenum* Cke et Mass yarpaqda yoluxaraq "solma", *Rhizopus nodosus* Namys çiçəkdə məskunlaşaraq, "quru çürümə", *Pothium de Baryanum* Hess, *Fusarium sporotrichiella* Sacc bilavasitə kökdə məskunlaşaraq, "kök boğazı" patologiyalarını əmələ gətirirlər. Bunları spesifik göbələklər də adlandırırlar.

Göbələklərin yonca bitkisinin vegetativ və generativ orqanlarında yayılmasını müqayisə etdikdə aydın olur ki, xəstəliklərə ən çox yoluxan orqan yarpaqlardır.

Fikrimizcə, göbələklərin bitkinin müxtəlif orqanları üzərində fərqli paylanması onun ekoloji xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Qeyd edək ki, göbələklərin yonca bitkisinin hər hansı orqanında lokalizasiyasından asılı olmayaraq, törətdikləri patologiyalar bitkinin fiziologiyasına birbaşa təsir edərək, dolayısı ilə onun məhsuldarlığını nəzərəcarpacaq dərəcədə aşağı salır. Odur ki, becərilən yonca bitkisindən yüksək məhsuldarlıq əldə etmək üçün torpağın düzgün işlənməsi də daxil olmaqla intensiv becərmə texnologiyasından istifadə edilməsi ilə yanaşı, həmin bitkinin mikoloji təbiətli patologiyalardan qorunması məqsədilə sistemli şəkildə mikoloji analizlər aparılmalı və fitosanitar vəziyyət qiymətləndirilməlidir.